

39- Şeyh Necmüddîn-i Razi'nin Üç Tasavvuf Risalesinde Şem'u Pervâne Şiirleri**Veysel BAŞÇI¹**

APA: Başçı, V. (2021). Şeyh Necmüddîn-i Razi'nin Üç Tasavvuf Risalesinde Şem'u Pervâne Şiirleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), 664-680. DOI: 10.29000/rumelide.1036597.

Öz

XIII. yüzyılın ünlü mutasavvıflarından Şeyh Necmüddîn-i Razi (Dâye), Mirsâdü'l-İbâd, Mermûzât-ı Esedî ve Işk u Akl adlı üç tasavvufi eserinde şem'u pervâne şiirlerine yer vermiştir. Pek çok sufi şair gibi Razi'de, klasik tasavvuf edebiyatında sıklıkla görülen şem'u pervâne şiirlerini, teşhis ve tasvir sanatıyla, âşık ve maşuk iki mecazi karakter şeklinde ele almıştır. Bazen ruhu temsil eden pervâne'nin varlığını, ezeli güzelliğin sembolü olan şem'in ateşinde yok etmiş bazen bu iki sembolü, akıl ile âşkın mecazî münazarası üzerinden birbiriyle karşı karşıya getirmiştir. Razi'nin, âşk, cezbe ve muhabbet merkezli tarik-i şuttâr anlayışının ibadetle sentezlenmiş tasavvufi düşüncelerini yansıtan bu şiirler, edebî açıdan estetik olduğu kadar içerik açısından da oldukça zengindir. Söz konusu şiirlerde ay, güneş ve sevgili olarak işlenen semboller tasavvuf öğretisi çerçevesinde bazen ilâhî nur, mutlak sevgili, mürid-i kâmil, ruhun yüceliği ve nefsin köreltilmesi gibi zengin manaları da ihtiva etmektedir. Bu zengin manaları göstermek için makalede Razi'nin hayatı, tasavvufi yönü, edebî kişiliği ve şiirleri ile adı geçen üç eseri hakkında bilgiler verilmiş olup, mezkûr eserlerindeki toplam elli yedi beyit olan şem'u pervâne şiirlerinin tamamı, özellikleri ve muhtevasıyla birlikte ortaya konarak incelenmiştir. Ayrıca söz konusu şiirler, Türkçeye çevrilmek suretiyle tasavvuf edebiyatı literatürüne kazandırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Şiir, Necmüddîn-i Razi, Şem'u Pervâne

Sehm and Parvane Poems in The Three Suffic Epistles of Sheikh Necmuddin-i Razi**Abstract**

Sheikh Necmuddin-i Razi (Daye), one of the famous mystics of the 13th century, included shem and parvane poems in his three mystical works called Mirsadu'l-İbad, Mermuzat-ı Esedi and Işk u Akl. Like many Sufi poets, Razi handled the shem and parvane poems, which are frequently seen in classical Sufi literature, as two metaphorical characters, the lover and the beloved, with the art of diagnosis and description. Sometimes he destroyed the existence of pervane, which represents the soul, in the fire of shem, which is the symbol of eternal beauty, and sometimes he brought these two symbols against each other through the metaphorical debate of reason and love. These poems, which reflect the mystical thoughts of Razi's understanding of tarik-i shuttar, centered on love, attraction and conversation, synthesized with worship, are rich in content as well as aesthetics in terms of literature. The symbols used in the mentioned poems as the moon, the sun and the beloved sometimes contain rich meanings such as divine light, absolute beloved, perfect master, the sublimity of the spirit and the atrophy of the soul, within the framework of mysticism. In order to show these rich meanings, information about Razi's life, mysticism, literary personality and poems and his three works are given in the article, and all of the fifty-seven couplet of the shem and parvane poems in the

¹ Dr. Bağımsız Araştırmacı (Mardin, Türkiye), veyselbasci77@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1525-0355 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.11.2021-kabul tarihi: 20.12.2021; DOI: 10.29000/rumelide.1036597]

aforementioned works are examined together with their features and content. In addition, the poems in question were translated into Turkish and brought to the literature of Sufi literature.

Keywords: Sufism, Poem, Necmuddin-i Razi, Shem and Parvane

1. Giriş

Tasavvufi ve mistik akımlar Anadolu'da XIII. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır. Moğolların başta Harezmi ve Büyük Horasan'ı hedef alan çok yönlü saldırılarından zarar görmüş, kurulan mahalli Moğol yönetimlerinde öğretilerini açıklama veya yayma olanağı bulamamış veya kıtlık ve kuraklık gibi farklı sebep ve saiklerden ötürü dönemin katlanılamaz baskılarına maruz kalmış kimi sufi ve mutasavvıflar, aradıkları ortamı Anadolu'da bulmuş ve başta İran olmak üzere Ortadoğu'nun pek çok yerinden Küçük Asya denilen bugünkü Anadolu topraklarına gelmişlerdir. Selçuklular hâkimiyetindeki Anadolu'da görece özgür bir ortam ile karşılaşan bu muhacir mutasavvıflardan bazıları sultanlar tarafından himaye edilmiş, içlerinden bazıları da kendini bu sultanlarının sarayında bulmuştur. Şeyh Necmeddîn-i Râzî (ö. 1256) de söz konusu nedenlerden ötürü Anadolu'ya hicret etmiş ve belli bir dönem Selçuklu sultanları tarafından himaye edilmiş muhacir mutasavvıflardan birisidir. Yaşadığı dönemde Necm-i Dâye olarak anılan Şeyh Necmüddîn-i Râzî ağırlıklı olarak tasavvuf olmak üzere tefsir, dini bilimler ve Arapça dili üzerine birtakım eserler vermiştir. Râzî'nin bu eserlerinden özellikle adı ile özdeş *Mirsâdül-İbâd*, *Mermûzât-ı Esedî* ve *İşk u Akl* adlı risalelerinde tasavvufi öğretiler ön plana çıkmaktadır. Adı geçen her üç eserde de Dâye, klasik tasavvuf edebiyatında önemli yer tutan şem'u pervâne şiirlerini işlemiştir. Mum ve kelebek anlamına gelen şem'u pervâneler, özellikle klasik doğu edebiyatlarında sıklıkla kullanılmış sembolik iki varlıktır. Âşığı temsil eden kelebek (pervâne), sevgiliyi temsil eden mum (şem') karşısında nefsinin ateşe atmaktan çekinmeyen bir varlık olarak resmedilmiştir. Tasavvufi eserler başta olmak üzere şem'u pervâne şiirlerinde alegoriye sıkça başvurulmuş, şem' ilâhî nura, o nura kavuşup yok olmak isteyen sâlik de pervâneye benzetilmiştir. Kelebeğin mum ışığı etrafında her kanat çırpışında ona daha fazla yaklaşarak kendisini alevlere atmak suretiyle yok etmesi, sevdiğiyle yakıcı bir vuslata ermek şeklinde düşünülmüş ve bu düşünce şairler için orijinal bir ilham kaynağı olmuştur. Şem'in yanarak ışık vermesi, pervânenin de bu ışık çevresinde dönüp durması âşık ile mâşukun durumuna benzetilmiştir. Ayrıca şem' çeşitli kelimelerle oluşturduğu terkiplerde kinaye yoluyla *ay*, *güneş* ve *sevgili* anlamlarının yanı sıra *ilâhî nur*, *mürşid-i kâmil*, *Kur'an* ve *Hız. Muhammed* gibi tasavvufi ve dini mânalarda da kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de insanlar uçuşan kelebeklere benzetildiği gibi (Kariâ 101/4) hadislerde de kendini ateşe atmaya çalışan pervânelere teşbih edilmiştir. Bunlar şem'u pervâne konulu şiirler için önemli bir ilham, telmih ve istişhâd kaynağı olmuştur (Armutlu, 2010, s. 495).

Râzî, başta *Mirsâdül-İbâd* adlı eseri olmak üzere, kaleme aldığı risalelerin değişik yerlerinde şem'u pervânelere farklı sıfat ve anlamlar yüklemiştir. Bazen pervâneyi azgın sıfatlı nefis olarak addetmiş bazen de mecazi varlığından kurtulup, hakikî varlıkta var olması şeklinde betimlemiştir. Şem'i ise hakikî bir varlık olarak ele almıştır (Armutlu, 2009, s. 886). *Mermûzât-ı Esedî*'de pervâneyi nefsinin düşmanı şem'-sever bir varlık görürken (Kedkenî, 13° 2, s. 8) *İşk u Akl* adlı risalede ise şem'i, animizm tekniğiyle cemel nuruna sahip bir sevgili olarak âşığını karşılamaya koyulan bir unsur olarak ele almıştır (Tafazzulî, 1345, s. 11). Söz konusu üç eserinde, şem'u pervânelere farklı anlam ve sıfatlar yüklemiş olsa da genel olarak bu iki unsuru, tasavvuf çerçevesi içerisinde kalarak, birincil manasından kopmadan işlemiş, bunları bazen rivayet edilmiş hadislerden veya hadis-i kudsilerden neş'et bazen de ayet-i kerimelerden hareketle yorumlamayı tercih etmiştir.

Bu makalede ilk olarak Razî'nin hayatı, tasavvufi yönü, edebî kişiliği ve şiirleri ile mezkûr üç eseri hakkında bilgiler verilmiştir. Söz konusu üç eseriyle birlikte Razî'nin derlenmiş olan şiir mecmuasında yer alan ve tasavvuf edebiyatında önemli bir tür kabul edilen şem'u pervâne şiirlerinin tamamı, şairin bu şiirlere yüklediği anlamlarla birlikte incelenmiş ve izah edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca toplam elli yedi beyitten oluşan söz konusu şiirlerin tamamı tercüme edilmek suretiyle tasavvuf edebiyatı literatürüne kazandırılmıştır.

2. Necmüddîn-i razî'nin hayatı

Tam adı Ebubekir İbn-i Abdullah İbn-i Muhammed İbn-i Şâhâver İbn-i Enuşirvan İbn-i Ebi el-Necib el-Esedî el-Razî'dir. *Necmüddîn-i Dâye*, *Necmüd-dâye* ya da kısaca *Dâye* lakapları ile ünlüdür. Razî lakabından da anlaşılacağı üzere İran'ın kadim Rey şehridir. Doğum yılına ilişkin, tezkirelerde 1175 yılı belirtilmişse de bu yılın 1178 olduğunu savunanlar da vardır. Ancak Dâye'nin eserlerindeki bilgiler onun 1177 yılında doğduğunu göstermektedir (Baltacı, 2011, s. 40.). Tezkirelerde kendisi ile ilgili çok fazla bilgi bulunmayan Dâye hakkında ismi ile özdeşleşmiş tasavvuf edebiyatının yapıtlarından olan *Mirsâdü'l İbâd* eserinde geniş bilgiler bulmak mümkündür. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere; ilk eğitimini Rey'de almış ve Moğolların Rey'i kuşatmasından önce Şam, Mısır, Irak, Hicaz, Horasan ve Harezm gibi bölgeleri ziyaret ederek buralarda farklı tasavvuf büyükleri ile görüşmüştür. Bu yıllarda en fazla etkilendiği mutasavvıflardan biri Harezm'de Moğollara karşı çarpışarak hayatını kaybeden Kübrevîye tarikatının piri, Şeyh Necmüddîn-i Kübra (ö. 1221)'dır. Şeyh Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî (ö. 1234) ve Kübra'nın halifelerinden Şeyh Mecdüddîn-i Bağdadî (ö. 1219-?-)'nin de manevi eğitiminde ciddi etkileri olmuştur (Baltacı, 2021, s. 16-17). Moğolların Rey sınırlarına dayanması ile gençlik yıllarını geçirdiği bu şehirden, ailesini ve çocuklarını bırakarak Hamedan'a geçen Dâye burada ailesinin katledildiği haberi ile sarsılmış ancak dönmeye de cesaret edememiştir. *Mirsâdü'l İbâd*'ta, "güç yetirilmediği takdirde kaçmak peygamberlerin sünnetidir" rivayetine sığınan Dâye'nin (Riyahî, 1383, s. 18-19) bu durumunu Molla Câmi (ö. 1492) *Nefahâtü'l-Üns* adlı eserinde de nakletmiştir (Camî, 2014, s. 817). Korku ve ümitte bir yıl Hamedan'da kalan Razî, 1221 yılında Erbil, Musul ve Diyarbakir üzerinden Anadolu'ya ayak basmıştır. Ailesini geride bırakıp ölüme terk ettiği ve savaştan kaçtığı için tarih boyunca eleştirilerden kurtulamamış ve bu tutumundan ötürü daima korkaklıkla suçlanmıştır. Öyle ki Kedkenî onun Şii karşıtı tutum ve düşüncelerini, kendisine yöneltilmiş olan söz konusu korkaklık eleştirilerini örtbas etmek için kullandığını ifade etmiştir. (Kedkenî, 13^oY, s. 17) Aynı şekilde İranlı tarihçi Ahmed Kesrevî'de bu tutumundan ötürü onu şiddetle eleştirenlerdendir (Kesrevî, 1322, s. 49-50).

Anadolu'da Malatya, Kayseri ve Sivas'a seyahat ederek, farklı tarihlerde bu menzillerde Mevlâna Celaleddin-i Rumî (ö. 1273) ve Sadreddîn-i Konevî (ö. 1274) gibi mutasavvıf şair ve alimlerle görüşmüştür. Kayseri'de görüştüğü Şeyh Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî'nin tavsiye mektubuyla Alâeddin Keykubad (ö. 1237)'ın sarayına yollanmıştır (Baltacı, 2021, s.16-17). Kayseri'de iken mürit ve talebelerinin ısrarı ile yazmaya başladığı *Mirsâdü'l-İbâd* eserinin ilk nüshasını Sivas'ta Alâeddin Keykubad'a ithaf eden Dâye, sultanın iltifatına mazhar olmuş ve bu ithafı için de yüklü miktarda bağış almışsa da beklediği uzun süreli maddi ve manevi ilgiyi tam anlamıyla görememiştir. Bu arada Sivas'ta iken bir başka sufi şair Evhadüddîn-i Kermanî (ö.1238) ile bir hângâhta görüştükleri ve aralarında murakabe ile konuştukları da rivayet edilir (Bayram, 2008, s. 162). Sivas'ta beklediği ilgili göremeyen Dâye, 1224 yılında talebe ve müritleri ile Erzincan'a geçmiştir. Bir süre müritleriyle birlikte Erzincan'daki tekke ve zaviyelerde kalan Dâye, Mengücekoğullarının hâkimiyeti altındaki bu şehirde II. Alâeddin Davut Şah b. Fahreddin Behram Şah (ö. 1229 sonrası) ile yakınlık kurmuştur. Edebiyata ve Farsça şiirlere ilgi duyan Davut Şah'tan etkilenen Dâye, kısa bir süre onun sarayında kalmıştır. Bu süre zarfında *Mermûzât-ı Esedî* Der *Mermûzât-ı Davudî* adlı eserini Davut Şah'a ithafen kaleme almıştır.

Erzincan'dan Ermenistan, Tiflis ve Azerbaycan'a oradan da Bağdat'a geçen Dâye 85 yaşında burada vefat etmiştir (Baltacı, 2011, s. 70). Vefat tarihi kesin bilinmemekle birlikte çeşitli kaynaklar ve araştırmacılar farklı tarihler rivayet etmişlerdir. *Mecmu' el-Fesihî* adlı tezkirede 1244 yılında vuku bulan olaylar kısmında Dâye'nin vefat ettiği yazılı olsa da (Riyahî, 1383, s. 27) birçok tezkire ve kaynak onun 1256 yılında Bağdat'ta vefat ettiği ve Şünûziyye Mezarlığında Serî es-Sakatî (ö. 865) ile Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 909) gibi mutasavvıfların kabirlerine yakın bir yere defnedildiği hususunda ortak bilgiler paylaşmıştır (Baltacı, 2021, s. 19).

3. Tasavvufi yönü

Dâye, Kübrevîliğe intisab etmiş mutasavvıf bir şair ve müelliftir. Eserlerinin büyük bir kısmını da tasavvuf alanında kaleme almıştır. Ancak eserlerinde tasavvuf dışında tefsir, akâid, hadis, ahlâk, kelâm ve felsefe gibi konuları da işlemiştir. Küçük yaşlardan itibaren iyi bir eğitim sürecinden geçmiş, ilme olan düşkünlüğü, ömrünün büyük bir kısmını seyahatte geçirmesi, seyahat ettiği değişik yerlerde farklı alim ve ariflerin hizmetinde bulunarak, sohbetlerinden feyizlenmiş olması da Dâye'nin, tasavvufi kişiliğinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Özellikle Sühreverdî, Kübra, Bağdadî ve Ebî Bekr el-İrakî (ö.?) gibi mutasavvıfların Dâye'nin tasavvufi kişiliğinin oluşumunda yadsınamaz payı vardır. Eserlerindeki üslubu onun temelde âşk, cezbe ve muhabbet yolu olan ve aynı zamanda Kübrevîlikteki on usulden birisi kabul edilen “tarik-i şuttâr”a yakın olduğunu gösterir. Ancak o ibadet, salih amel, mücâhede ve riyazet gibi konularda da oldukça hassastır (Baltacı, 2021, s. 19-21). Dâye'nin tasavvuf anlayışı “âşk ve ibadetin” bir sentezidir. Zira o bir taraftan şeriat kurallarının yerine getirilmesi konusunda hassas iken öbür taraftan ilâhî âşkî marifet ve seyr ü süluk mertebelerinin kaçınılmaz gayesi bilmektedir. Ona göre tasavvufta üç şey gereklidir. Birincisi “yüce yaratıcının illetsiz inayetidir” ki bu cezb makamına erişmiş ariflerin yegâne vesilesidir. İkincisi “şeriat erkânı ile amel” ki bu da İslam tasavvufunda daha ziyade zahid ve abidlerin yöntemidir. Üçüncüsü de “tarikât adâb ve erkânının yerine getirilmesi” ki bu da daha ziyade tekke kültüründen gelmektedir (Riyahî, 1383, s. 30). Bu üçlü sentez çerçevesinden bakıldığında Dâye bazen vahdet ikliminde fenâ âlemine gark olmuş ve ateşe atılmaya hazır deli-divâne bir pervâne gibi kendinden geçmiş bir sufi olarak görülür. Bazen de varlık ve yaratılış konusunda hem kendinden önceki isimlerin söylediğini rivayet eder hem de kendi keşif ve şühûduyla elde ettiği bilgileri paylaşır. Bazen de süluk ehli bir mürit gibi dinin ibadetlerini, evrâd ve ezkâra devamlılığı ve şeriatın bütün şartlarını yerine getirmenin önemini vurgular (Baltacı, 2021, s.21).

Dâye'nin tasavvuf anlayışında mutasavvıflar, “zahidan” ve “meczuban” olarak ikiye ayrılırlar. Ona göre bir sâlikin maksada ulaşması için kendisinde bu her iki vasfı bulundurması gerekir. Salik namaz, oruç hac, zekât gibi ibadetlerin yanında keşif, keramet, vecd, şevk ve cezbe gibi hallere de sahip olmalıdır. Bu hâller yukarıda ifade ettiğimiz sentezin bir yansımasıdır. O bir taraftan Kuşeyrî (ö. 1072), Hucvirî (ö. 1072-?) ve Gazzâlî (ö. 1111) gibi sahvi önemseyen müelliflere müracaat ederken diğer yandan Hallâc-ı Mansur (ö. 922), Beyâzîd-i Bistâmî (ö. 892-?-), Ebû Said Ebû'l-Hayr (ö. 1049) ve Ebû Osman el-Hirî (ö. 910) gibi sufilerin şathiyat olarak nitelendirilen sözlerini aktarır, görüşlerine yer verir ve Ebû'l Hasan Harakânî (ö. 1033) gibi sufilerin “sufi mahluk değildir” gibi sözlerini savunan risaleler yazar. Şathiyatta bulunmuş bu sufileri, içinde bulundukları “hâl” ile değerlendirir ve onların bu hususta mazur görülmelerini söyler. Öte taraftan İbn-i Arabî (ö. 1240)'nin vahdet-i vücud fikrini benimsemiş olan sufilere ise yakınlık gösterir, varlığın mertebeler halinde var olması gerektiğini savunur. Esmâ ve tecellilerin insanın hakikatini oluşturduğunu belirterek hilafet anlayışına ayna tutar. Tasavvuftaki devir fikri, fenâ, bekâ ve Hakk'a vasıl olma gibi konuları işler (Baltacı, 2021, s.21-23, Riyahî, 1383, s. 30). Dâye, âşk ve cezbe yolunu takip eden bir sufi olsa da Eş'ariyye düşüncesine ve Ehli Sünnet ekolüne sıkı sıkıya bağlı bir mutasavvıftır. Ehli Sünnet dışındaki mezhep ve gruplardan özellikle Mutezile, Kerramîye,

Müşebbihe ve Mücessime gibi grupları reddetmiş, Rafizileri ise küfür ve bi'dat ehli olmakla nitelemiştir. Aynı şekilde, akıl ve âşkın ezeli kavgasında âşktan yana tavır almış ve akli, akılcılığı ve kimi yerlerde de felsefe ile uğraşanları da zındıklıkla suçlamıştır. Başta Ömer Hayyam (ö. 1132-?) olmak üzere (Kanberî, 1384, s. 41) büyük müfessir İmam Fahreddîn-i Razi (ö. 1210)'yi de pek çok kez eleştirmiştir (Riyahî, 1383, s. 28-29).

Dâye, tasavvufta Şeyh Necmüddîn-i Kübra ve Kübra'nın halifelerinden Şeyh Meccüddîn-i Bağdadî'nin takipçisi ve müritlerindendir. Dolayısıyla gerek Irak'ta bulunduğu yıllarda olsun gerekse Anadolu'da kaldığı senelerde olsun Kübrevîye tarikatının devam ettiricisi ve önemli pirlerinden birisi kabul edilir (Riyahî, 1383, s. 30) ancak onun bu tarikat ve geleneğe katkısı, arkasından bıraktığı halifelerle değil daha çok eserleriyle olmuştur (Baltacı, 2021, s. 20). Manevi makamının yanında makam ve şöhrete düşkünlüğü de olan Dâye, farklı eserlerinde kendi kerametlerinden de söz etmektedir.

4. Edebî kişiliği ve şiirleri

Şeyh Necmüddîn-i Dâye eserlerini Farsça ve Arapça kaleme almıştır. Her iki dilde de oldukça başarılıdır. Özellikle Hicri VI. ve VII. yüzyıl klasik Fars nesrinde kendi devrinin öncülerinden kabul edilir. Onun eserleri Farsça tasavvuf eserlerinin en güzide ve en nefis örneklerindendir (Riyahî, 1383, s. 64). Üstat Bediüzzaman Fîrûzanfer onun özellikle Mirsâdü'l İbâd'taki sade nesir (nesr-i sade veya mürsel) sanatını "sihr-i mutlak" olarak niteler (Fîrûzanfer, 13⁸⁰, s. 4⁸). Farsça üslub biliminin duayen isimlerinden Melik-i Şuarâ Bahar'a göre; Dâye'nin en önemli eseri Mirsâdü'l İbâd, her ne kadar Hicri VII. yüzyılda yazılmış olsa da Hicri VI. yüzyıl yazım ve nesir özellikleri taşır. Ona göre kitabın özellikle nesir kısımları Hâce Abdullah Ensarî (ö. 1089) ve İmam Gazzâlî'nin üslubuna yakındır ya da bu iki ismin üslubu arası eklektik bir tarzda (nesr-i beynâbeynle) yazılmıştır (Bahar, 1389, s. 21). Nesir ve nazım sanatını aynı güç ve güzellikle kullanan Dâye bu açıdan Sadî-yi Şirazî (ö. 1292)'ye de benzetilmiştir. Ancak Kedkenî'ye göre Dâye'nin şiir yeteneği nesir yeteneğinden daha düşüktür (Kedkenî, 1352, s. 26). Dâye, hatta tasavvufi tefsirinde bile ayetleri yorumlarken görüşlerine şiirle şahit getirmekten geri durmaz. Hakkında yapılan araştırmalarda eserlerinin çeşitli yerlerinde kendisine ait olduğu tespit edilen, çoğu rubâî, kaside, kıt'a, gazel ve bir mesneviden oluşan altı yüz elliden fazla beyit vardır (Baltacı, 2011, s. 78). Dâye'nin toplu şiirleri ilk olarak 1984 yılında Mahmud Müdebbirî tarafından Tahran'da bir mecmuada toplanmış ve yayınlanmıştır. Bu şiir mecmuasında toplam 391 beyit mevcuttur (Mudebbirî, 1363, s. 4). 2015 yılında Kazım Muhammedî tarafından yeniden yayınlanan şiir mecmuasındaki beyit sayısı ise bu sayının iki katıdır ki bunda Dâye ait olan farklı tezkirelerdeki şiirlerin toplanması etkili olmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki her iki çalışmada da Dâye'nin kendisine nispet verilen şiirlerin aidiyet hususları yeterince incelenmemiştir (Mirefzelî, 1395, s. 71). Ayrıca son dönemde yapılan bilimsel çalışmalar sayesinde Dâye'nin farklı tezkirelerde yer alan yeni şiirleri de tespit edilmiştir (Hatemi-Sakî, 1396, s. 52-54). Dâye, kendi döneminden önceki şairlerin şiirlerinden yararlandığı gibi çağdaş şairlerin şiirlerini de eserlerinde sıklıkla kullanmıştır. Şiirde daha ziyade Senâî (ö. 1131-?)'nin etkisinde olduğu gözlenen Dâye (Bahar, 1389, s.22), Ömer Hayyam ve Firdevsî (ö. 1020 -?) gibi şairlerin şiirlerinden de örnekler getirmiştir. Her ne kadar onun şiiri bahsi geçen şairler kadar kuvvetli değilse de yine de Fars şiirinin inceliklerini kullanma hususunda en az Aynülkudât Hamedanî (ö. 1131), Baba Efel-i Kaşanî (ö. 1268-?-), Cemaleddîn-i İsfahanî (ö. 1192) gibi şair sufilerin şiirleri kadar etkili ve estetikdir. Kendisinden sonrakilere göre çok güzel şiir yazmış, vezin ve kafiyele öncekiler gibi doğru ve yerinde kullanmıştır (Bahar, 1389, s. 22). Eserlerinde kime ait olduğu bilinmeyen şiirlerde mevcuttur. Ayrıca Dâye'nin doğu

İran bölgesinin mahallî lehçesiyle iki beyitlik bir fehleviyatının² olduğu -ki bunun da muhtemelen Rey şehrinde kullanılan ağızla söylendiği- rivayet edilmiştir (Riyahî, 1383, s. 67). Farklı kaynaklarda ona nispet verilen şiirler olduğu gibi onun şiirleri de kendinden sonraki bazı sufi şairlere nispet verilmiştir. Örneğin *Işk u Akl* risalesinde yer alan, “Âşk geldi ve aklı yağmaladı, ey gönül sen bu müjdeyi can-ı gönülden kabul et” (Tafazzûlî, 1345, s. 10) matlâi ile başlayan şiir, bazı kaynaklarda Şah Nimetullah-ı Velî'ye (ö. 1431) nispet edilmiştir.³

Necmüddîn-i Dâye'nin kendi eserlerinde yer alan şiirler dışında *Haft İklim*, *Mûnisü'l Ahrâr*, *Ateşkede-yi Azer*, *Nefahâtü'l-Üns*, *Riyazü'l Arifin* gibi tezkirelerde ona nispet verilmiş dağınık şiirlerde mevcuttur. Örneğin *Munisü'l Ahrâr*'da Râzî'ye nispet edilen bir gazel, makaleye konu bir şem'u pervâne gazelidir. Bu gazel Râzî'nin şem'u pervâne şiirlerine ilgisini göstermesi bakımından da oldukça önemlidir. Bu şiirde kendisini yanma yönüyle bir şem'e (muma), kavrulma yönüyle de bir pervâneye (kelebeğe) benzeten şair, mecazî sevgiliye ancak benlikten ve varlıktan vazgeçilmekle aynı şekilde iki cihana teveccüh edilmediği takdirde kavuşulacağını belirterek, nefsin öldürülmesi için gerekli olanları şöyle sıralıyor:

وز سوز دل خونین در جان شر اندازم	من سوخته دل تا کی چون شمع سر اندازم
در شهر ز عشق تو صد شور و شر اندازم	درد دل من هر دم از اشک گذر گیرد
بر خاک سر کوبیت تا کی گهر اندازم	هر شب من بیچاره تا وقت سپیده دم
در آتش عشق تو شهبال و بر اندازم	شمع من دیوانه تا چند چو پروانه
جان را هدفش کردم بار دگر اندازم	هر تیر بلا شاه که انداخته ای بر من
خود را ببرت جانا باشد که در اندازم	یک بار چو پروانه جان بر کف دست آرم
هستی خود و کونین یکباره بر اندازم	هستی چو نمی گنجد دربارگه وصلش
زر را چه محل باشد تا بر تو زر اندازم	یک شب تو حریفم شو مهمان شریفم شو
در بات بشکرانه دستار و سر اندازم	جان پیش کشم حالی گر ز آنکه قبول افتد
بردار نقاب از رخ تا یک نظر اندازم	عمری من سرگشته سرباز بکوی وصل
از سطوت آن باده از خود بدر اندازم	ز آن باده دهم ساقی کاین هستی من باقی
وز نور تجلیت زیر و زیر اندازم	من نجم و تو خورشیدی من فانی و تو باقی

Ben ki gönlü yanıma, daha ne kadar şem' gibi başım öne düşecek? Kanlı kalpten gelen âh ile cana daha ne kadar ateş düşecek? / Gönümün derdi her an yeni bir gözyaşına (damlaya) bulanır⁴, şehirde senin âşkından yüz fitne-fesad çıkarır / Bıçare olan ben, her gece sabaha dek, senin yolunun toprağına daha ne kadar inciler dökeceğim?⁵ / Ey şem'! Pervâne gibi divâne olan ben, daha ne kadar senin âşkının ateşine kolumu, kanadımı atacağım? / Ey sevgili! Bana attığın her bela okuna canımı siper

² Fehleviyatlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Zerkani, S. M. (1388). *Tarih-i edebî-i İran ve kalemruyi zeban-ı farisi*, s.293-295, İntişarat-ı Suhen. Aynı şekilde bkz. Ezkai, P. (1375). *Baba tahirname, Hifdeh goftar ve gozine-i eş'ar*, s. 77-80. İntişarat-ı Tus.

³ (<https://ganjoor.net/shahnematollah/ghazalshv/sh461/>).

⁴ Gözyaşı tanecikleri, mumum eriyerek oluşturduğu damlalara benzetilmiştir.

⁵ nci dökmek, burada gözyaşından istiareddir. Aynı zamanda beyaz mumun eriyen damlacıklarını hatırlattığından beyitte iham-ı tebâdüir sanatı söz konusudur.

ettim, bir kez daha ederim / Pervâne gibi tekrar canımı avucumun içine alırım, ola ki ey sevgili! O benliği benden alır da atarım / Varlıkla onun vuslat sarayına erişmek mümkün değildir, kendi varlığını da iki âlemin varlığını da bir anda silip atarım / Bir gece karşıma sen geç, bir gece değerli misafirim sen ol, (o vakit) altın ne ki, üzerine altınlar saçarım / Canımı yoluna sererim eğer kabul edersen, şükri eda için ayağının önüne sarığı da başımı da koyarım / Bir ömür senin vuslat sokağına başımı verdim, kaldır artık yüzünden örtüyü de bir nazâr kılayım / Ey saki! O şaraptan sun bana (zira) varlığım henüz bakîdir, (sun ki) o şarabın etkisiyle kendimden geçeyim / Ben Necm'im⁶ sen de güneş, ben fanîyim sen bakî, senin nur-ı tecellinle (şu benliğimi) mahvedeyim (Riyahî, 1383, s. 52-53).

Dâye'nin şem'u pervane metaforuyla ilâhi sevgiliye seslendiği bu gazeli dışında adı geçen şiir mecmuasında rubâî kalıbında söylenmiş benzer şiirlere de rastlamak mümkündür ki bu rubâîler, makaleye konu üç risalede yer almayan şem'u pervâne rubâîleridir. Mez-kûr rubâîler, aşağıdaki şekildedir:

شمع ار چه جو من داغ جدایی دارد باگریه و سوز آشنایی دارد

سر رشته ای شمع به که سر رشته ای من گان رشته سری روشنایی دارد

Şem'in de benim gibi hicran acısı vardır / Gözyaşı döküp âh etmeye aşinâlığı vardır / Şem'in başındaki fitil benim başımdaki fitilden daha iyidir / Zira onun fitilinin ucunda bir nuru vardır (Müdebbirî, 1363, s. 15, Camî, 2014, s. 817).

ز آن پیش که نور بر ثریا بستند وین منطقه بر میان جوزا بستند

در عهد ازل بسان آتش بر شمع عشقت به هزار رشته بر ما بستند

Süreyya yıldızına nur yazılmadan evvel / İkizler burcunun ortasına sınır çizilmeden evvel / Ezel günü şem'de yanan ateş gibi / Senin âşkını bin ip ile bize yazdılar (Müdebbirî, 1363, s. 17).

شمع ازلی دل منت پروانه جان همه عالمی مرا جانانه

از شور سر زلف چون زنجیر تو خاست دیوانگی دل من دیوانه

Pervânenin minnet gönlü, bir şem'i ezelidir / Sen tüm âleme cansın, bana ise canan / Ben divânenin gönlü / Senin zincir misali zülfünün kıvrımıyla delirdi (Müdebbirî, 1363, s. 25).

ای عاشق اگر به کوی ما گام زنی هر دم باید که ننگ بر نام زنی

سر رشته روشنی به دست تو دهند گر تو آتش چو شمع در کام زنی

Ey âşık, eğer bizim sokağımıza uğrarsan / Durmadan adımı kötüye çıkarman gerek / Sen de eğer şem' gibi ateşler içinde kalırsan / O nurdan fitilin ucunu senin eline bırakırlar (Müdebbirî, 1363, s. 26).

Dâye, yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü üzere şiirlerinde genellikle "Necm" mahlasını kullanmıştır. Ancak Işk u Akl risalesindeki bir şiirinden de anlaşılacağı üzere bazı şiirlerinde "Necma" ya da "Necm-i Razi" ya da sadece "Razî" gibi mahlaslar da kullandığı olmuştur (Tafazzulî, 1345, s. 97). Rubâîlerinde de "Dâye" mahlasını kullandığı görülmüştür (Mudebbirî 1363, s. 12). Dâye'nin *et-Te'vîlâtü'n- Necmiyye, Menârâtü's-Sâirîn, Risaletü't-Tuyûr, Sirâcu'l-Tulûb, Şerhu Kavli's-şeyh Ebi'l-Hasan el-Harakânî, Matâli'ul-Îmân, Hasretü'l-Mülûk ve Tuhfetü'l-Habîb, Süluk-i Erbâin* gibi Farsça ve Arapça başka eserleri de vardır.

⁶ Şair burada dinin yıldızı anlamına gelen 'Necmüddîn' ismini kısaltarak 'Necm/Yıldız' kelimesini mahlas olarak kullanmıştır.

5. Klasik tasavvuf edebiyatında şem'u pervâne şiirleri

Klasik tasavvufta şem'u pervâne metaforuna değinen ilk sufi şairlerden birisi Ebû Talib-i Mekki'dir. Ancak Mekki'nin, şiirlerinde bu ilişki ahlâkî temeller üzerine oturtulmuş bir ilişkidir. Bu ilişkiyi alegorik âşk şeklinde, marifet kuramı, hakkü'l-yakîn derecesi ile tasavvufi yorumuyla ele alan ilk sufi şair ise Hallâc-ı Mansûr'dur (Pürcevâdî, 1382, s. 8). Hallâc, pervânenin ateş ile olan ilişkisine *Kitâbü't-Tavâsîn*'de yer vermiştir. Bu eserde pervâne, ateşten haber getirmek için ateşe doğru uçar ve ışığın etrafında sabaha kadar döner, sonra nazlanıp övünür, vuslatta kemâle ulaşacağı için gururlanır. Pervâne ışığa doymaz, onunla yetinmez. Hararetili bir şekilde kendini alevlere atmak ister. Ateşin etrafında dönerek uçan pervâne, nihayetinde kendisini ateşe atarak yanar ve yok olur. Renksiz, resimsiz, cisimsiz ve unvansız bir hale gelir (Armutlu, 2009, s. 881). Pervânenin bu hikâyesini Ahmed Gazzâlî'de *Sevanîhu'l-Uşşâk*'ta nesir halinde ele almıştır. O da pervâneyi âşık ateşi ise mâşuk olarak niteleyerek eserine âşıkâne bir özellik kazandırmıştır. Aynülkudât Hamedânî'de *Temhîdât* adlı eserinde pervâne ve ateş temsiline yer vermiş ve pervânenin âşkını evrensel bir âşka dönüştürmüştür (Armutlu, 2010, 496). İran edebiyatında Meybûdî, Şehâbeddin Sem'ânî (ö. 1140), Rûzbihân-ı Baklî (ö.1209), Senâî, Fakîh-i Kirmânî (ö. 1371), Kasım-ı Envâr (ö. 1433-?-) ve Saib-i Tebrizî (ö. 1676) gibi şairler de aynı şekilde şem'u pervânenin âşk hikâyesini işlemiş şairlerdir. Bu şairler dışında İranlı birçok şairin mesnevisinde fazlaca uzun olmayan şem'u pervâne manzumeleri de mevcuttur ki bu manzumelerin çoğu münazara şeklinde kaleme alınmıştır (Öztürk, 2019, s. 124-127). Örneğin XII. yüzyılın ünlü mutasavvıflarından Ferîdüddîn-i Attâr (ö.1221) da şem'u pervâne hikâyesini işlemiş şairlerdendir. Attâr *Mantiku't-Tayr* adlı eserinde bu hikâyeyi aşağıdaki şekilde ele alır:

یک شی پروانگان جمع آمدند	در مضیقی طالب شمع آمدند
جمله می گفتن می باید یکی	کاو خبر آرد ز مطلوب اندکی
شد یکی پروانه تا قصری ز دور	در فضایی قصر یافت از شمع نور
باز گشت و دفتر خود باز کرد	وصف او به قدر فهم، آغاز کرد
نفاقدی کو داشت در جمع مهی	گفت او را نیست از شمع آگهی
شد یکی دیگر گذشت از نور در	خویش را بر شمع زد از دور در
پرزنان در پرتو مطلوب شد	شمع غالب گشت و او مغلوب شد
باز گشت او نیز و مشتی راز گفت	از وصال شمع شرحی بازگفت
ناقدش گفت این نشان نیست ای عزیز	همچو آن یک کی نشان داری تو نیز
دیگری برخاست می شد مست مست	پای کوبان بر سر آتش نشست
دست درکش کرد با آتش به هم	خویشتن گم کرد با او خوش به هم
چون گرفت آتش ز سر تا پای او	سرخ شد چون آتشی اعضای او
ناقد ایشان جوید او را ز دور	شمع با خود کرده هم رنگش ز نور
گفت این پروانه در کار است و بس	کس چه داند این خبردار است و بس

Bir gece pervâneler daracak bir yerde toplanıp şem' ararlar / Hepsi birden, 'bize aradığımız şeyden az da olsa haber getirecek birisi gerek' derler / Pervânenin biri uzaktaki bir köşke uçar hemen,

köşkte yanmakta olan bir şem' görür / Geri döner ve konuşmaya, algıladığı kadarıyla şem'i anlatmaya başlar / O yüce pervâne topluluğunda bulunan bir kınayıcı pervâne; 'bu şem'den anlamıyor' der / Başka bir pervâne ise nurdan geçerek kendisini uzaktan şem'e atar / Kanatlarını çırparak sevgilinin ışığına dalar, şem' galip o ise mağlup olmuştur / Geri döner; o da bir miktar sırlar söyler, şem'in vuslatından bahseder / Tenkit edici, 'azizim, bu dediklerin şem'i anlatmıyor, belli ki sen de öbür pervâne gibi şem'den anlamıyorsun' der / Derken başka bir pervâne kanatlanır, sarhoş bir halde, güle oynaya kendini şem'in ateşine atar / Ateş ile birbirlerine sarılırlar, ateşle bir güzel kendilerinden geçerler / Ateş, pervâneyi tepeden tırnağa sarar, pervânenin vücudu ateş gibi kızarmaya başlar / Kınayıcı pervâne, uzaktan şem'in pervâneyle alevleriyle kendi rengine boyadığını görünce; / İşte işi bilen tek pervâne, bu pervânedir, sadece bu! Onun dışında şem'den anlayan, şem'den haberdâr olan yoktur' der (Kedkenî, 1383, s. 415).

Pervânenin ateşte yanması, canını veren âşık olarak ortaya çıkması ve azap görmesini Attâr, *Esrarnâme* adlı eserinde de işlemiştir. Özellikle aşkın azap görmesi konusu üzerine duran Attâr, *Esrarnâme*'deki temsili hikâyede Aynülkudât Hamedânî'nin mevcudata duyduğu evrensel âşkı da işlemiş ve Hamedânî gibi bu âşkı felsefi bir bakış açısıyla ele almıştır (Armutlu, 2009, s. 881). Sadî-yî Şirâzî'de Attâr'ın anlatımlarına yakın bir şekilde şem'u pervâne temsilinden yararlanmış ve gerek *Bostan* gerekse *Gülîstan* adlı eserlerinde bu hikâyelere yer vermiştir (Yusuflî, 1363, s. 114). Attâr ve Sa'dî'nin şem'u pervânelerinde kullandıkları mazmun ve motifler daha sonra yazılan mesnevîlerde de büyük ölçüde geliştirilerek işlendiği gibi müstakil şem'u pervâneler de kaynaklık etmiştir (Armutlu, 2010, s. 498). Şem'u pervâne hikâyeleri bağımsız bir mesnevi halinde ilk defa XV. yüzyılın sonlarına doğru yazılmaya başlanmıştır. Tasavvufî eserler başta olmak üzere yazılan bu şem'u pervâne manzumelerinde alegoriye sıkça başvurulmuştur. Bu manzumelerin çoğunda şem' ilâhî nura, o nura kavuşup yok olmak isteyen sâlik de pervâneye benzetilmiş, böylelikle çeşitli sembollerle tasavvufun özüne ilişkin anlatımlar zenginleştirilmiştir. Fars edebiyatı içerisinde doğup gelişen şem'u pervâne şiirleri ileri ki asırlarda Türk şairlerine de ilham kaynağı olmuş böylelikle birçok tasavvufî eserin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu minvalde Fehmî (ö.?) Şebüsterî-i Niyâzî (ö. 1529), Lâmiî Çelebi (ö. 1532) Kalkandelenli Muîdî (ö. 1585) ve Zâtî (ö.1546) gibi klasik Türk edebiyatı şairlerinin oldukça güçlü şem'u pervâne manzumeleri mevcuttur (Armutlu, 2010, s. 497).

6. Mirsâdü'l-îbâd mine'l mebd'e ile'l meâd'ta şem'u pervâne şiirleri

Mirsâdü'l-îbâd, Dâye'nin Farsça kaleme aldığı, kendi ismi ile özdeşleşmiş en ünlü tasavvuf eserlerindendir. Sâlikin şeriat ve tarikat büyüklerinin gözetiminde başlangıçtan (mebd'e) nihâyete (meâd) kadar olan yolculuğunu anlatır (Baltacı, 2011, s. 90). İçindeki tasavvufî öğretilerin yanı sıra sahip olduğu edebî üslup ve Farsça-Arapça şiir örnekleri açısından da son derece zengin bir eserdir. Yaratılış mertebeleri ile bu mertebelerin kökenleri, nübüvvet ve dinin farklı boyutları, tasavvuf adâb ve erkânı, rüya ve müşâhedelerin, zikirden kaynaklanan ve ona eşlik eden nurun farklı renklerinin tahlili, insanın bâtinî sureti, lâyıkıyla yapıldığında farklı iş ve mesleklerden kazanılan mânevî faydalar eserde ele alınan başlıca konular arasındadır (Okuyan, 2006, s. 496). Mirsâdü'l-îbâd, beş ana bölüm ve kırık ara fasıldan ibarettir. Dibacesinin mukaddimeye ayrıldığı kitabın ikinci ana bölümü, insan ve dünyanın yaratılışıyla ilgilidir. Kitabın yarısına yakın kısmını içeren üçüncü bölüm ise tasavvuf inançları ile insanoğlunun yaşam ihtiyaçlarını konu edinmektedir. Dördüncü bölümde dört mevsimin mahiyetiyle birlikte insanoğlunu bekleyen ahiret boyutuna değinilmiştir. Kitabın beşinci ve son bölümde ise Adem'in yaratılışının yanı sıra padişah ve toplumun önde gelen şahsiyetlerinin dinî ve ahlâkî vazifeleri, tasavvufî bir bakış açısı ile ele alınmıştır. Her faslın başında konu ile ilgili Kur'an ayeti veya hadis-i şerifler zikredilmiştir. Tasavvuf düşüncelerine ayrılan kısımlar, sembolik ve alegorik öğeler kullanılarak anlatılmıştır ki bu da eseri edebî açıdan son derece akıcı kılmıştır. Nesirle yazılan cümleler, şiir âhengine bürünerek armonik bir üslup modeline dönüşmüştür. Nesirle anlatılanlar şiir örnekleri ile güçlendirilmiş, hemen hemen her düşünceye bir şiir örneği verilmiştir. Öyle ki okuyucuyu zihnen şiir

okumaya hazırlar gibi cümleler kullanan Dâye, bazen nesirde kullandığı kavramları nazım kısımlarında da tekrar etmiştir (Riyahî, 1383, s. 83). Her faslın sonunda Hz. Peygamber ve ashabına selam ve salat gönderilerek, fasıldan çıkmıştır. Eserin değişik yerlerinde Ebû Said Ebü'l-Hayr, Hayyam, Senaî, Firdevsî, Gazzâlî, Aynülkudât Hamedanî, Baba Efzel-i Kaşanî, Cemaleddin-i İsfahanî gibi İranlı şair ve mutasavvıflarından 128 beyit şiir alıntılanmıştır. Toplam 455 beyit şiirin yer aldığı eserde 175 beyti Dâye'nin kendisine ait şiirlerdir. 140 beyit şiirin ise kime ait olduğu bilinmemektedir (Riyahî, 2011, s. 167). Dâye bu eserinde kendinden önceki dönemlerde yazılmış tasavvuf kitaplarını müphem ve anlaşılabilir bildiğinden o tür kitapları referans almamıştır. Sadece birkaç yerde Hucvirî (ö. 1072 -?-)'nin *Keşfü'l-Mahcûb*, Meybûdî (ö. 1126'dan sonra)'nin *Keşfü'l-Esrâr*, Ahmed Gazzâlî (ö. 1126)'nin *Sevanihu'l-Uşşâk*, Ebû Talib-i Mekki (ö. 996)'nin *Kutû'l-Kulûb* ile tekke kültür ve tasavvufunda önemli bir eser olarak kabul edilen Ebû Said Ebü'l-Hayr'ın *Esrarü't- Tevhid* adlı menâkıbnâmesinden kaynak belirtmeden alıntılar yapmıştır.

Dünyanın farklı kütüphanelerinde yaklaşık altmış yazması bulunan eser ilk kez 1933 yılında Necmüddeve tarafından taşbaskı şeklinde yayınlanmıştır. 1960 yılında 126 sayfalık mukaddime ile M. Emin Riyahî tarafından eksiksiz yayınlanan eser, 2010 yılında Ekrem Rahmanî ve Ali Rıza İkdâmî tarafından 895 sayfalık geniş bir şerh çalışması şeklinde tekrar yayınlanmıştır. Bu çalışma M. Emin Riyahî'nin çalışmasından sonra Dâye üzerine bugüne dek yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biridir (Rahmanî- İkdâmî 1389, s. 13). Mirsâdü'l-İbâd, beylikler döneminden günümüze çeşitli tarihlerde Türkçe ve Osmanlıcaya da çevrilmiştir. En eski çevirilerinden birisi II. Murad (ö. 1451) dönemi sufilerinden Kasım b. Mahmud Karahisârî (ö. 1486) çevirisidir (Kavak, 2010, 31-35). Eser, 2013 yılında Halil Baltacı tarafından modern Türkçeye kazandırılmıştır.

Dâye Mirsâdü'l-İbâd adlı eserinin değişik yerlerinde şem'u pervâne sembollerine yer vermiştir. Bazen aşağıda olduğu gibi bir gazel kalıbında bazen de rubâî kalıplarında bu sembolü kullanmıştır. Aşağıdaki gazelde arınmış ruhları ilâhi sıfatlara bürünmüş âşıklar şeklinde tasavvur etmiş olan Dâye'ye göre ezelden beri insanda ilâhi âşktan alevler vardır ve o alevlere gark olanlar asla dünyaya meyletmezler. Âşıklar yahut sâlikler, Hakk'ın celâl tecellilerinin kıvılcımlarını bulma mutluluğuna erişirlerse şayet işte o zaman bütün varlıklarını o mutlak nurla aydınlatır, yanan alevler içerisinde tıpkı pervâneler gibi kendi varlıklarını, alevin ya da şem'in varlığında yok ederek, gerçek varlığın kendi yokluklarında olduğunu kabul ederler ki bu makam Dâye'ye göre pervâneye has kılınmış fenâ makamıdır:

هر کرا این عشق بازی در ازل آموختند	تا ابد در جان او شمع ز عشق افروختند
وان دلی را کز برای وصل او پرداختند	همجو بازی از دو عالم دیده ها بر دوختند
پس درین منزل چگونه تاب هجر آرد باز	بیدلانی کاندان منزل بوصول آموختند
لاجرم چون شمع گاه از هجر او بگذاختند	گاه چون پروانه برشمع وصالش سوختند
در خرابات فنا ساقی چو جام اندر فکند	هرچ بود اندر دو عالمشان به می بفروختند
نجم رازی را مگر رازی ازین معلوم شد	هرچ غم بد در دو عالم بهر او اندوختند

Her kime bu âşk oyununu ezelden öğretilerse, o kişinin ruhunda sonsuza dek bir şem' yanar / Onun vuslatına erişmek için hazırlanan gönlün gözünü, şahin gibi iki âleme de yumarlar / Öyleyse kendilerine vuslat öğretilmiş o âşıklar, şu menzilde bu hicrana nasıl dayansınlar? / Onlar ki gâh şem' gibi hicran ateşiyle kavruldular gâh pervâne misali, vuslat şem'ine yandılar / Fenâ meyhanesinde sâkî, şarap kadehini attığında, iki âlemi de pazara çıkarıp meye sattılar / Necm-i Razi bu hususta bir sırra mahrem mi oldu da kötü talihin bedelini iki âlemde onun sırtına attılar? (Riyahî, 1383, s. 334).

Dâye'ye göre şem' ulaşılacak istenen, murad edilen mutlak sevgilidir. Pervâne ise ona ulaşmak için canını ortaya koyan aşığı/sâlikî simgeler. Ona göre; sevgilinin cemalindeki nur ile şem'in etrafına yaydığı ışık arasında fark yoktur. Şem'den dökülen damlacıklar, sevgilinin kıvrımlı zülûflerine benzetilmiştir. Bu zülûfler de benzetme yönüyle divânelerin boynuna vurulan zincir olarak görülmüştür ki Dâye'ye göre bu zincir Hakk'ın karşısındaki teslimiyetin ve kulluğun da simgesidir. Ona göre bir makamdan sonra âşk, ruhun yerine geçer. Ruh, Samediyet cemâlinin şem'ine pervâne kesilir:

شمع است رخ خوب تو پروانه منم دل خویش غمان تست بیگانه منم
زنجیر سر زلف که بر گردن تست برگردن بنده نه که دیوانه منم

Şem'dir senin güzel yüzün, pervânesi benim / Gönül senin gâmuna aşinâdır, bigânesi benim / Boynunda asılı zülûfün ucundaki zinciri / Şu kölenin boynuna vur ki divâne olan benim (Riyahî, 1383, s. 218).

Dâye'ye göre kemal ehlinin amellerini aksatmadığı, heyecan ve coşkuya sebebiyet veren, ruhun bile kendisine mazruf olduğu o ilâhî şaraptan içildiği takdirde akıl dahil her şey o "hâlê" deli divâne olur ve âşk galebe çalar. Şem'den yükselen dumanları gören âşık, onu mutlak sevgiliden gelen ayet ve nişaneler olarak algılar. O öyle bir nişanedir ki güneş bile onun aşığıdır, onun etrafında tıpkı pervâneler gibi dolanır:

زان می خوردم که روح بیمانه اوست زان مست شدم که عقل دیوانه اوست
دودی بمن آمد آتشی در من زد زان شمع که آفتاب پروانه اوست

Ruhun peymânesi olduğu o meyden içtim / Aklın divânesi olduğuyula da mest düştüm / Güneşin pervânesi olduğu o şem'in dumanı / Bana ulaştı, bende bir ateş uyandırdı (Riyahî, 1383, s. 285).

Şem'in sahip olduğu ilâhî nuru, sâlikin kalbini yakan ilâhî nurun parıltısı olarak gören ve müşahade ehlinin kalbinde parlayan bu irfan nurunu Şem'den alıp şemse (mutlak sevgilinin cemaline) veren Dâye, pervâne ve şem' ikilisi üzerinden sevgilinin nurunu da şöyle tarif eder:

شک نیست چو پروانه کم سر گیرد شمعش به هزار لطف در خور گیرد
پروانه نخست جان نهد بر کف دست پس قصد کند که شمع دربر گیرد

Şüphe yok ki pervâne gibi azıcık başını verdiğinde / O'nun şem'i binlerce lütufla şems-güneş olur / Pervâne önce canını avucunun içine alır / Sonra şem'i kucaklamaya niyet eder (Riyahî, 1383, s. 383).

Dâye'ye göre ruh, insan varlığının maddi olmayan tarafıdır. İnsanın ilâhiliğe iştirak eden kısmı olarak tanımlanmıştır. Bedenin ölümünden sonra, kişinin varlığını sürdüren tarafı ruh tarafıdır. Bu yüzden bazen kendisini ruha sahip bir pervâne yerine koyarak şem'e seslenir. Şem'in ateşinde can vererek, beden denen kafesten kurtulmayı hatırlatır. Ruhun zât-ı İlâhî'ye kavuşması için çılgın bir pervâneye dönüşmesinin gerekliliği üzerinde durur. Bedenden kurtulan ruhu, sevgiliye kavuşmuş bir şahin gibi resmeder:

با شمع رخت می دمساز شوم پروانه مستمند جانباز شوم
وان روز که این قفس ببايد پرداختن چون شهبازی بدست شه باز شوم

*Bir anlığına yüzünün şem'i ile hemhal olayım / Can veren pervâne gibi tekrar (sende) can vereyim
/ Kafesten (bedenden) ayrılma günü geldiğinde / Sultanın koluna konan şahin olayım* (Riyahî, 1383, s. 132).

Dâye'ye göre pervânenin varlığı mecazidir. Pervâne'nin ateşte yok olması, gerçekte mecazi varlığından kurtulup, hakiki varlıkta var olması demektir. Bu da aşkın pervânelik olan mecazi varlığını, şem'lik olan hakiki varlığa dönüştürmesidir. Bu sebeple sevgilinin yüzünü şem'in yaydığı nur hüzmeleri olarak tasvir etmiştir:

مایم ز خود وجود پرداختگان و آتش به وجود خود در انداختگان

پیش رخ چون شمع تو شبهای وصال پروانه صفت وجود خودباختگان

*Kendi varlığından geçen bileriz / Ateşi tüm varlığına atan bizleriz / Visâl gecelerinde o şem' gibi
cemalinin önünde / Pervâne gibi varlığını kaybeden bizleriz* (Riyahî, 1383, s. 158).

Cemal ateşinde can verme işine gelince, Dâye'ye göre bunu divâne pervânenin başkası yüklenemez. Akıl ise sadece bu görüntüye nazar eder. Örneğin Hallâc-ı Mansur'dan söz ettiği yerde (Riyahî, 1383, s. 338) yine şem' u pervâne metaforundan faydalanarak durumu âşk, yaratılış ve âşkla yanmak üzerinden şöyle izah eder: “*Elest gününden itibaren uluhiyet cezvelerinin kemendini boynuna geçirmiş, âşk âleminin can veren pervâne sıfatları, bugün dert ve talep kanatları ile Hakk'ın cemal ve celâl şem'inin etrafında kanat çırpırlar. Bu, 'biz ona şah damarından daha yakınız' (Kâf 50/16) mûcibince şem'in şulesinden bir alevle karşılanmasıdır ve onu 'Hakk'ın cezvelerinden bir cezbe, iki âlem ameline eşittir' eliyle vuslata doğru çekmesidir. Bu nedenle 'ey Rabbine itaat edip huzura eren nefis! Hem hoşnut edici hem de hoşnut edilmiş olarak Rabbine dön' (Fecr 89/27-28) diye buyrulmuştur. 'İnsan zaten zayıf olarak yaratılmıştır' (Nisa 4/28) şeklinde ifade edildiği gibi, pervâne kanadıyla bizim cemalimiz etrafında nasıl uçacaksın? Sen bu kanatlarla kuşların sahip olduğu heves göğünde uçamazsın. Gel bu kanatları 'bizim yolumuzda cihat edenler meydanında' (Ankebût 29/69) bırak ki bu sır mucibince kendi nurumuzdan sana kol kanat bağışlayalım zira 'Allah dilediği kimseyi nuruna erdirtir' (Nûr 24/35)” der ve bu geniş izahattan sonra deli-divâne bir pervâneye dönüşmeyi aşağıdaki rubâi de şöyle özetler:*

در دام میا که مرغ این دانه نه ای در شمع متاز چونکه پروانه نه ای

دیوانه کسی بود که گردد بر ما کم گرد بگرد ما که دیوانه نه ای

*Yem serpiyen tuzağa gelme, sen bu yemin kuşu değilsin / Şem'e saldırıp durma sen ki pervâne
değilsin / Divâne bizim etrafımızda dolanan kişidir / Etrafımızda az dolan, sen ki divâne değilsin* (Riyahî, 1383, s.379).

Dâye, eserin başka bir yerinde de divâne pervâne gibi maddi olan her şeyden vazgeçerek, yüzlerin celâl şem'inin vuslat avına dönmesi gerektiğini belirtir. Kendi mecazi varlığına baş eğmeden ona kederlenip içerlenir ve mutlak sevgiliye nazar etmenin iki aleme bakmaktan daha mutluluk verici olduğunun tekrar altını çizer:

هر دم ز وجود خود ملالم گیرد سودای وصال آن جمال گیر

پروانه دل چو شمع روی تو بدید دیوانه شود کم دو عالم گیرد

*Kendi varlığımdan her an kederim artar / Ve o cemale vuslat sevdam tutar / Pervâne gönül, senin
şem' gibi yüzünü görünce / Divâne olur, iki âleme de pek nazar etmez* (Riyahî, 1383, s. 383).

7. Mermuzât-ı esedî der mermuzât-ı davudî'de şem'u pervâne şiirleri

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Mermuzât-ı Esedî, Mengücekoğulları'ndan Erzincan hâkimi II. Alâeddin Davut Şah b. Fahreddin Behrâm Şah adına 1224 yılında mezkûr şehirde Farsça kaleme alınmış bir risaledir. Dâye bu risaleye verdiği isimle, hem Hz. Davut'a hem de adı geçen Davut Şah'a göndermede bulunmuştur (Örs, 2006, s. 27). Risale toplam on bölümden oluşur ve her bölüm Hz. Davut'un Zebur'undan alıntılarla başlar. Kitabı üç ana bölüme ayırmak mümkündür. Tasavvufi değerleri içeren birinci bölümde insanoğlunun makamı, yaratılış felsefesi ile marifet makamı ve seyr ü süluk merhaleleri anlatılmaktadır. Diğer iki bölüm ise öğüt ve nasihatlerden müteşekkil ahlâk ve hikmetten söz eder ve özellikle ülke yönetiminin nasıl olması gerektiğini geçmiş padişahların hayatından kısa alıntılarla anlatır (Kedkenî, 1352, s. 23). Risalenin edebî ve nesir açısından değeri, tasavvufi değerinden ve mistik zenginliğinden daha fazladır. Ayrıca eserde tıpkı Mirsâdü'l-İbâd'ta olduğu gibi sıklıkla Farsça ve Arapça şiirlere yer verilmiştir ki bu şiirlerin bazıları Mirsâdü'l-İbâd'ta da yer almaktadır. Riyahî'ye göre; Erzincan sakinlerinin çoğunluğunun Hristiyan Ermenilerden oluşması ya da Davut Şah'ın etrafındakilerin ehli kitaptan olması sebebiyle Dâye bu risalesinde İncil, Zebur ve Tevrat'a temas etmiş aynı sebeple risaleye "Mermûzât" ismini vermiştir (Riyahî, 1995, s. 26). Eser 1966 tarihinde Şefî Kedkenî tarafından edisyon kritiği yapılarak Tahran'da yayınlanmıştır. Toplam 143 sayfalık bu risalede Dâye, tıpkı Mirsâdü'l-İbâd'ta olduğu gibi şem'u pervâne şiirlerine yer vermiştir. Risalenin özellikle nefis tezkiyesi ve nefsin eğitilmesi kısımlarında şem'u pervâne sembollerinden yararlanmıştır. Ona göre; azgın sıfatlı nefis, çılgın bir pervâne gibidir. Bazı açılardan kalender dervişlere benzer. O dervişlerin riya ve gösteriş karşısı özelliklerinden neş'et zalimlik ve kabalıkla itham edilmiş olmaları, söz konusu âşıkların da bir özelliğidir. Bilindiği gibi Kalender dervişler örfe, ananeye ve toplum kurallarına pek aldırış etmez hatta bunlara aykırı davranan dervişlerdir (Uludağ, 2012, s. 205). Dolayısıyla bu inanışa göndermede bulunan Dâye bu risalede Kalenderiliği pervânenin ateşle imtihanına benzetmiştir. Ona göre şem' ile kalender pervânenin âşk oyununda önemli bir de şart vardır. O da şudur: Âşk oyununda pervâneler gibi kanımız dökülse de şem'e kavuşmaktan geri durmayacağız. Çünkü nefsin düşman olup, onu ayaklar altına alarak, varlığını celâl-i ahadiyyetin şem'ine bırakmak ancak kalender pervânelerin bir özelliğidir. Kalender pervâneler için aslolan; 'hiçbir kınayıcının kınamasından korkmamaktır' (Mâide, 5/54). Bu uğurda ölünse bile hakiki varlığını terk edip kendisini şem'in mecazi varlığında eritmek ve onunla bütünleşmek kalenderlerin yegâne hedefidir:

ما قــــلندروشان قلاشيم ما جه مردان جنگ و برخاشيم
شرط ما در وفای عشق آنست نــــخروشيم و نيز نخراشيم
همچو پروانه شمع دوست شويم دشمن نفس خویشان باشيم
گربريزند خون ما اوباش گو بريزند خاک او باشيم

Biz o laubali kalenderleriz / Bizler savaşıcı yiğitler ve de sert erleriz / Âşka vefa göstermede şartımız o dur ki / Öfkelenmeyelim ve dahi köpürmeyelim / Pervâne gibi şem'e âşık olalım / Kendi nefsimize düşman olalım / Eşkıya dökse de kanımızı / De ki dökün, böylece onun toprağı oluruz (Kedkenî, 1352, s. 8).

Dâye bu risalenin başka bir yerinde ise şem' ile pervâneyi kıyaslama yolunu seçer. Aşığın çabasının sevgilinin sahip olduğu nurdan daha değerli olduğunu savunur. Bu kısımda sevgili mecazi değil hakiki olarak görülür. Allah'ın zat ve sıfatlarının marifeti ona göre mecazidir ve ancak şem' yandıkça nur verme kabiliyetine sahip olur ki bu durum şühûdî marifete de göndermedir. Aşağıdaki rubaide olduğu gibi; şem'in yanarken parıl parıl parlamasını sevgilinin gülüşüne benzeten Dâye, âşık pervânenin çektiği ıstırapı şem'in gülüşüne tercih etmiştir. Klasik tasavvuf edebiyatında sıklıkla görüldüğü üzere maşuk daima gülen, âşık ise daima ağlayan ve ıstırap çeken bir unsurdur. Bu ilişki sevgilinin âşık karşısındaki

bigâneliğinin de bir yansımasıdır. Ancak Dâye'ye göre bu ilişkide âşkın sahip olduğu âşk ateşi, şem'in sahip olduğu ışıktan/nurdan daha üstündür:

ای شمع بخیره چند بر خود خندی توسوز دل مرا کجا ماندی

فرق است میان سوز کز جان خیزد تا آنچه بریسمانش بریندی

Ey şem'! Daha ne kadar öyle kendi kendine güleceksin / Sen benim yanmış kalbime eş olabilir misin? / İpten fitili başına geçirilenle / Can-ı gönülden yanan arasında fark vardır (Kedkenî, 1352, s. 78).

8. Işk u akl risalesi'nde şem'u pervâne şiirleri

Mi'yâru's-sıdk fî mısâdu'l-ışk, Kemâl-i ışk u kemâl-i akl, Risale-yi akl u ışk ve Risale-yi ışk u akl gibi farklı isimlerle bilinen bu risale, âşk ile aklın münazarası şeklinde Farsça kaleme alınmış küçük bir risaledir. Dâye'nin bu eseri müritlerinden birinin sorusu üzerine yazdığı rivayet olunur (Örs, 2006, s. 25). Nihayi kertede felsefe ile aklı yerdığı bu küçük risalesinde diğer eserlerinde olduğu gibi mükemmel bir nesir kullanmış, kendisine ve diğer şairlere ait şiirlerden istifade etmiştir. İlk olarak Hamid Hamid tarafından 1965'te yayınlanan eseri, Taki Tafazzulî 1966 yılında ikinci kez tashih ederek Tahran'da yeniden yayınlamış ve Müctebâ Minovî'de bu tashih çalışmasına geniş bir önsözle katkıda bulunmuştur. Riyahî, Minovî ve Kedkenî'ye göre bu risale Mirsâdü'l-İbâd'tan önce kaleme alınmıştır (Tafazzulî, 1345, s. 6).

Işk u akl risalesinde Dâye, yukarıdaki iki eserinde olduğu gibi şem'u pervâne sembollerine geniş yer vermiştir. Yer verdiği bu şiirlerin bir kısmı Mirsâdü'l-İbâd'ta da mevcuttur ancak bu risalede Mirsâdü'l-İbâd'ta yer almayan şem'u pervâneler de söz konudur. Örneğin aşağıdaki beyitlerde âşkın ve aklın tarihi kavgasına ayna tutan Dâye, mutlak sevgilinin yüzünü bir şem'e benzetmiştir. Burada sevgilinin yüzü parlaklığı, yakıcılığı ve yol göstericiliği açısından şem' şeklinde tasavvur edilmiştir. Bu kıyaslama da sevgilinin yüzünü mutlak âşk olarak betimleyen şair, bunu şem' metaforuyla anlatmış ve aklı, âşkın hararetinde eriyen zayıf bir unsur olarak görmüştür:

عشق آمد و عقل کرد غارت ای دل تو بجان براین بشارت

ترك عجبی است عشق و دانی كز ترك عجب نیست غارت

شد عقل كه در عبارت آرد وصف رخ او باستعارت

شمع رخ او زیانه ای زد هم عقل بسوخت هم عبارت

بربيع و شرای عقل می خند سودش بنگر ازین تجارت

Âşk geldi ve akl yağmaladı, ey gönül sen bu müjdeyi can-ı gönülden kabul et / Türk sıfatlıdır âşk, bilirsin ki Türkün yağmalayan oluşuna şaşmamak gerek / Âşkın simasını istiareyle ibareye dökseler dahi akıl çeker gider / Âşkın o şem' gibi olan siması alev alınca hem akıl yanar hem ibare / Akıl bu alışverişi yaparken güler ya, sen onun kazancı nedir ona bak (Tafazzulî, 1345, s. 10).

Risalenin bir başka yerinde âşık, pervâneler misali sevgilinin visâl dergahına adım atarak, varlığını sevgilinin cemali uğruna şem'in ateşinde feda eder. Sevgili ise cemalinin uğruna kendini yakan âşğını ağırlar. Âşkın mecazî varlığı sevgilinin hakiki varlığının 'ben gizli bir hazineydim' sırrından tecelli etmiş olup kendinden geriye sadece bir isim bırakır. Fiziki varlığı (bedeni) bir kuş yumurtasına benzeten Dâye, insanın bu varlığından kurtulması için temsili şekilde 'bir yılanın derisini atması gibi bedenimden

sıyıldım’ diyerek, ‘Allah’tan başka bir şey yoktur’ (Kasas 28/88) ayetine işaret etmiş ve bilin ki ‘Allah’tan başka ilah yoktu’ (Enbiya 21/25) sözlerini de yine şem’u pervâne örneğiyle vermiştir:

ای بیضه مرغ لامکانی که توی پروانه شمع کن فکانی که توی

چون بیضه اگر بمرغ تسلیم شوی آن مرغ شوی که مرغ دانی که توی

Ey lâ-mekân kuşunun yumurtası olan sen / Pervâne gibi şem’inde yok ol, yok olacak sensin / Yumurta misali kuşa teslim olursan / Yumurtadan çıkıp, yumurtayı bilen bir kuş olacaksın (Tafazzulî, 1345, s. 18).

Aynı şekilde Dâye’ye göre, tasavvufta önemli bir yeri olan marifet deryasının dibindeki o ben ‘ben gizli bir hazineydim’ incisine canını avucunda taşıyan âşık yüzücülerden başkası ulaşamaz. Endişe dolu akılla avunanların bu deryadan inci toplayabilmesi mümkün değildir. Akıl sahipleri uzaktan şem’in nur cemalini seyretmekle yetinirler ancak. Pervâne sıfatlı âşıklar ise delicesine, o bahaneler üreten bencil aklı, elinin tersiyle iter ve her âşık, varlığını şem’in cemaline kurban eder ki şüphesiz murad elini vuslâtının boynuna dolar. Samediyet cemalinin şem’i, tecelli edince pervâne sıfatlı ruh kanat çırpır, şem’in nurunun cezbediciliği pervânenin varlığını yok eder (Riyahî, 1383, s. 224). Çünkü pervânenin varlığındaki tecelli nurunun pertevi, onu şem’in tecelli sıfatları ile süslemiştir. Şem’in celâl-i ahadiyet nuru yandıkça, ruh pervânesinin varlık harmanında tek bir saman çöpü dahi kalmamıştır:

ای آنکه نشسته اید پیرامن شمع قانع گشته بخوشه ازخرمن شمع

پروانه صفت نهید جان بر کف دست تا بو که کنید دست در گردن شمع

Ey şem’in etrafında oturanlar! / Şem’ harmanında bir başağa kani olanlar / Pervâne gibi canınızı avucunuza alın ki / Kollarınızı şem’in boynuna dolayabilesiniz (Tafazzulî, 1345, s. 22).

Dâye’ye göre eğer pervâne, kendi mecazi varlığını şem’in cemaline feda edecek olursa, şem’in de hakiki varlığını feda etmesi gerekir. Yani bu iki unsur birbiri içinde fenâ ve bekâ olmalıdır. Pervâne şem’in kendisini öveceğini bilirse kesinlikle varlığını fedâ etmeyi düşünmez. Burada şem’in kendini feda etmesi, hakiki manada sönmesine, mecazi manada ise fenâ makamına yükselmesine işarettir. Nitekim şem’u pervâne ilişkilerinde şem’, âşkın harareti sebebiyle tümünden alev alarak yanıp yok olabiliyor. Dolayısıyla Dâye’ye göre âşktan kavrulan pervânenin sahip olduğu bu duygunun aynısı şem’de de olmalıdır. Şayet âşk değişmez ve eksilmez mutlak bir nur ise bu nur hem pervânenin hem de şem’in vücudunu birlikte ateşe atmalıdır:

با سوز غم تو دل از آن سازد تا بو که دی وصل توش بنوازد

پروانه از آن وجود بازد بر شمع کو نیز برو وجود خود می بازد

Senin kederli âhınla gönül öyle bir şey yapar ki / Bir an sana kavuşmayı arzular / Pervâne şem’ karşısında kendi varlığından / Şem’ kendi varlığından vazgeçerse, vazgeçer (Tafazzulî, 1345, s. 22).

9. Sonuç

Necmüddîn-i Razî kaleme aldığı her üç tasavvuf risalesinde de şem’u pervâne şiirlerine değinmiştir. Ayrıca bu şiirleri tasavvufi bakış açısına göre açıklamış ve izahatlarını da aynı anlayışla yapmıştır. Bu şiirlerin büyük bir çoğunluğu Mirsâdü’l-İbad’ta yer almaktadır. Ancak Mirsâdü’l-İbad’ta yer almayıp başkaca eserlerinde yer alan şem’u pervâne şiirleri de vardır ki bu şiirlerinden iki tanesi Mermuzât-ı Esedî’de, dört tanesi Işk u Akl risalesinde geriye kalanları da Dâye’nin şiir mecmuasında yer almaktadır. Söz konusu şiirlerinde, şem’u pervânelere farklı anlam ve sıfatlar yüklemiş olsa da genel olarak bu iki

unsuru, tasavvuf çerçevesi içerisinde kalarak, birincil manasından kopmadan işlemiş, bunları bazen rivayet edilmiş hadislerden veya hadis-i kudsilerden neş'et bazen de ayet-i kerimelerden hareketle âşk felsefesi üzerinden yorumlamayı tercih etmiştir. Onun şem' u pervâne şiirlerine bakışı kendinden önce bu alanda kaleme alınmış olan tasavvuf eserlerindeki bakıştan farklı değildir. Tasavvuf geleneği içerisinde anlam kazanmış mecazi sevgilinin sahip olduğu tüm unsurlar, motif, mazmun ve teşbihleriyle birlikte Râzî'nin şem' u pervâne şiirlerinde de mevcuttur. Râzî'nin bu şiirlerinde şem', etrafına ışık saçan, bulunduğu yeri aydınlatan, dik duruşu, yakıcı şulesi ve alev rengiyle mâşuku temsil etmektedir. Pervâne ise şem'e tutkun bir âşıktır ki ona kavuşma yolunda canı pahasına her türlü fedakarlığa hazır bir varlıktır. Bu genel anlamlar dışında Râzî'nin şem'u pervâne sembollerine farklı anlamlar yüklediği de görülmektedir. Onun anlam dünyasında örneğin serkeş ve asi nefis çok rahatlıkla divâne bir pervâneye de benzetilebilmektedir ki böylesi bir pervâne ancak Ehadiyyet celâlinin şem'inde yok olmakla nefsinden kurtulabilmektedir. Tüm bu bilgiler ışığında makalenin ulaştığı somut sonuçları şöyle sıralayabiliriz: Birçok sufi şâir gibi Necmüddîn-i Râzî de tasavvuf edebiyatında önemli bir yer tutan şem' u pervâne şiirlerine değişik eserlerinde yer vermiş ve bu iki sembolden yararlanmıştır. Bu sembolleri tasavvuf edebiyatı geleneğinden kopmadan, âşık, mâşuk, ilahî nur, mutlak sevgili vb. motifleriyle kullanmıştır. Bu motif ve tanımlamaların çoğunu mezkûr üç eserinin değişik yerlerinde rubâî, gazel ve mesnevi kalıplarında söylemiştir. Şairin şiir mecmuasındaki şem' u pervâne şiirleri de dahil olmak üzere bu tarz söylediği şiirlerin toplam beyit sayısı elli yedidir. Son olarak bu makaleyle birlikte önemli bir sufi şaire ait şem'u pervâne şiirlerinin tamamı tek bir çalışmada derlenmiş olup bu şiirler tercümeleriyle birlikte tasavvuf literatürüne kazandırılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmayla uzun süre Anadolu'da yaşamış ve bu topraklarda ciddi izler bırakmış sufi bir şairin, tasavvuf temelli yaklaşımlarının ortaya konması hususunda küçüğe olsa bir adım daha atılmıştır.

Kaynakça

- Armutlu, S. (2010) *Şem'u pervâne*. Diyanet İslam Ansiklopedisi, 38, 495-497, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sem-u-pervane>
- Armutlu, S. (2009) *Kelebeğin ateşe yolculuğu: klasik fars ve türk edebiyatında şem'u pervâne mesnevileri*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 39, Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı, Erzurum.
- Bahar, M. T. (1389) *Sebk şinâsi*, c. III. Emir Kebir.
- Baltacı, H. (2011) *Necmeddîn dâye razî, hayatı, eserleri, görüşleri*. İnsan Yayınları.
- Baltacı, H. (2021) *Mirsâdü'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-meâd*. Dergâh Yayınları.
- Bayram, M. (2008) *Şeyh evhadü'd-din hâmid el-kirmânî ve menâkıb-nâmesi*, NKM.
- Camî, A. (2014) *Nefahâtü'l-üns min hadarât'il küds*, (A. Akçiçek, sad.). Huzur Yayınevi.
- Çetinkaya, F. K. (2016) *Fars edebiyatında şem'u pervâne*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Ezkaî, P. (1375) *Baba tahir-nâme, hifdeh goftar ve gozine-i eş'ar*, İntişarat-ı Tus.
- Fürûzanfer, B. (1354) *Zindegânî-i mevlâna* (2. bs.) Mûin.
- Hatemî, M. S.- Sakit, S. (1396) *Hicdeh beyt-i nûyafteh ez şeyh necmüddîn-i razî*. Cestarha-yi nûvin-i edebî, 201, 51-75.
- Hayyam, Ö. (1379) *Rubâiyât-ı hayyam*, (M. A. Furuğî, K. Ğanî tash), (A. Cûzbezedâr, ed.). Esatir.
- Kanberî, M. R. (1384) *Hayyam-nâme, ruzîgâr, felsefe ve şîr-i hayyam*. Sûhen.
- Karaca, D. (2018) *Klasik türk şiirinde şem ve pervane kullanımları*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 11/61, 130-146.

- Kavak, Ö. (2010) *Sufî diliyle siyaset, irşâdü'l-mürîd ile'l-murâd fî tercemeti mirsâdü'l-ibâd*, (Kâsım b. Mahmûd Karahisârî, Osmanlı Türkçesine çev.) Klasik.
- Kedkenî, M. R. Ş. (13^o1) *Mermûzât-ı esedî der mermûzât-ı davudî*, Müessesesi-i Mütalâat-ı İslamî Danişgah-ı McGill, (Canada- Montreal) Şube-i Tehran.
- Kedkenî, M. R. Ş. (1383) *Mantık'ul-tayr-i attâr-ı nişâbü'rî*, Sûhen.
- Kesrevî, A. (1322) *Sufîgerî*, (2. bs.), Çap-ı Ofset.
- Mirefzelî, S. A. (1395) *Eş'ar-i şeyh necmeddîn-i razî ve şürekâ*, Faslname-yi Nakd-ı Kitab-ı Edebiyat, 6, 71-89.
- Mudebbirî, M. (1363) *Eş'ar-ı şeyh necmüddîn-i razî*, (1. bs) Tehurî
- Nefisî, S. (1383) *Serçeşme-i tasavvuf der iran*. (A. Cûzbezedâr, ed.), Esatir.
- Nicholson, R. A. (1381) *Gozide-i keşfü'l mahcûb*. İntişarat-ı Hirmes.
- Okuyan, M. (2006) *Necmeddîn-i dâye*. Diyanet İslam Ansiklopedisi, 32, 496-497, <https://islamansiklopedisi.org.tr/necmeddin-i-daye>
- Örs, D. (2002) *Necmuddîn-i razî: hayatı ve eserleri*, Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, 2/6, 22-34.
- Öztürk, M. (2019) *Klasik türk ve iran edebiyatlarında münazaralar*. Yeditepe Yayınevi.
- Pürcevâdî, N. (1397) *Pervâne u ateş*, Ferheng-i Muasır.
- Pürcevâdî, N. (1998) *Can esintisi, islam'da şiir metafiziği*, (H. Kırlangıç, çev.), İnsan Yayınları.
- Rahmanî, E.- İkdâmî A. (1389) *Şerh-i kamîl-i mirsâdü'l-ibad*, İntişarat-ı Danişgah-ı Azad-ı İslamî Vahid-i Reşt
- Riyahî, M. E. (1383) *Mirsâdü'l-ibâd*, (10. bs.) İntişarat-ı İlm-i Ferhengi.
- Riyahî, M. E. (1995) *Osmanlı topraklarında fars dili ve edebiyatı*, (Mehmet Kanar, çev.) İnsan Yayınları.
- Riyahî, M. E. (2011) *Dāya, najm-el-dīn abū bakr 'abd-allāh*, Encyclopaedia Iranica, VII, 2, 166-167, <https://iranicaonline.org/articles/daya-najm-al-din>
- Tafazzulî, T. (1345) *Risale-i ışk u akl* İntişarat-ı Bungâh-ı Tercüme ve Neşr-i kitap.
- Uludağ. S. (2012) *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. Kabalcı Yayıncılık.
- Yusuflî, G. (1363) *Bostan-ı sa'dî, sa'dinâme*, Harezmi.
- Zerkanî, S. M. (1388) *Tarih-i edebî-i iran ve kalemruyî zeban-ı farisî*. İntişarat-ı Suhen.
- Zerrinkub, A. (2014) *Tarihsel perspektifiyle iran tasavvufu*. (N. Altun, çev.), Önsöz Yayıncılık.